
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий вісник Чернівецького університету
імені Юрія Федьковича: Історія. № 1. 2026. С. 6–14
History Journal of Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University. № 1. 2026. Pp. 6–14
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2026.63.6-14>
<https://hj.chnu.edu.ua>

УДК 271.222(477)-73«09/12»

© Микола Лагодич* (Чернівці)

КАНОНІЧНО-АДМІНІСТРАТИВНА СИСТЕМА КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ДОМОНГОЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У домонгольський період (X — середина XIII ст.) Церква була єдиною стабільною інституцією в умовах роздробленості. Вона виступала не просто релігійною організацією, а специфічним комунікаційним майданчиком. У статті досліджено інституційне становлення та функціонування канонічно-адміністративної системи Київської митрополії в X — середині XIII ст. як ключового механізму соціально-релігійної комунікації Давньоруської держави. Автором проаналізовано модель церковно-державних відносин, яку визначено як систему ієрархічної ізоморфності, де церковні структури дублювали адміністративний поділ світської влади. Окрему увагу приділено ролі вищого кліру у дипломатичних процесах, внутрішньополітичній взаємодії та процесам формування правової системи Київської Русі шляхом погодження з візантійським канонічним правом (Номоканонів). У статті автор доводить, що Церква виступала не лише релігійним осередком, а й була зв'язком територіально розрізнених земель для формування із них єдиного соціокультурного та політичного простору.

Ключові слова: Київська митрополія, домонгольський період, соціорелігійна комунікація, канонічне право, інституціоналізація, єпархіальна структура, судова юрисдикція, Київська Русь.

Mykola Lahodych (Chernivtsi)

THE CANONICAL-ADMINISTRATIVE SYSTEM OF THE KYIV METROPOLITANATE OF THE PRE-MONGOL PERIOD AS A MODEL OF SOCIO-RELIGIOUS COMMUNICATION

The ecclesiastical structure as an integral attribute of the state apparatus played a leading role in strengthening the power vertical throughout the geopolitical space of Rus, covering both autochthonous and colonized territories. The institutionalization of Christianity as a state religion in 988 led to the formation of an organizational structure isomorphic to state administration bodies. The aim of the article is to analyze how the structure of the metropolis (eparchies, parishes) provided a connection between the princely power, the elite and the people. The article focuses on such aspects of this interaction as institutional stability (church governance was based on more durable canonical and legal principles than the secular political institutions of the time), sacralization of princely power (the figure of the monarch in Russia was endowed with a sacral status, which de facto legitimized his prerogative in managing church affairs, in particular in the decisive influence on the investiture of higher hierarchs) and peacemaking function (during the period of political decentralization and the expansion of conflicts between princes, the church acted as a key regulator for preserving state integrity). The study substantiates that the introduction of church justice and the implementation of the norms of Byzantine canon law (Nomocanons) created an effective legal dualism. The Church took over the regulation of private law spheres (marriage, family, inheritance), which contributed to the gradual humanization of customary law and its approximation to European standards. At the same time, the reception of Byzantine legal norms became for the Grand Duke a weighty argument in favour of the conceptual separation of the spheres of church and state law.

Keywords: Kyiv Metropolitanate, pre-Mongol period, socio-religious communication, canonical law, institutionalization, diocesan structure, judicial jurisdiction, Kyivan Rus'.

* к.і.н., доцент кафедри філософії та культурології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

PhD in History, Associate Professor, Department of Philosophy and Cultural Studies,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

orcid.org/0000-0003-1299-0948

m.lahodych@chnu.edu.ua

Наукова проблема полягає в необхідності переосмислення ролі Церкви в домонгольський період. Важливо розглядати її як відносно самостійну інституцію, що брала активну участь у суспільних процесах.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження канонічно-адміністративного устрою Київської митрополії має тривалу традицію. Питання генези митрополії та її канонічного статусу аналізував М. Грушевський¹, фундатор історичної науки. Правові аспекти діяльності Церкви та рецепцію візантійських Номоканонів досліджували О. Моця², В. Біднов³, Т. Федоренко⁴. Питання соціальної ролі духовенства та його миротворчої місії висвітлені у працях І. Мацелюх⁵, М. Брайчевського⁶. Сучасний погляд на Церкву як на інструмент соціокультурної комунікації та централізації влади представлений у розвідках О. Толочка і П. Толочка⁷.

Формулювання мети статті. Мета статті — проаналізувати, як структура митрополії (епархії, парафії) забезпечувала зв'язок між князівською владою, елітою та народом.

Завдання. Дослідити територіально-адміністративну структуру митрополії (епархіяльний та парафіяльний поділи) на предмет її відповідності (ізоморфності) світському устрою Давньоруської держави.

Виклад основного матеріалу. У міру розширення зони впливу християнізації на неслов'янські та етнічно мішані території, Церква, окрім своєї основної місіонерської функції, стала вагомим інструментом асиміляційної політики цих регіонів. Діяльність церковних інституцій серед місцевих племен — передусім угро-фінських груп (чудь, водь, меря, печора, мурома та ін.) — зумовила інтенсифікацію процесів їхньої мовної та культурної асиміляції.

З огляду на існуючу соціокультурну дистанцію між слов'янською метрополією та автохтонними племенами, еклезіальні структури виступали провідниками не лише релігійної доктрини, а й державної мови та культури. Це призвело до поступового витіснення локальних діалектів та етнічних особливостей. Варто зазначити, що подібна трансформація відбувалася в межах тогочасних суспільно-політичних координат і була типовою для середньовічних імперських утворень, де релігійна уніфікація слугувала передумовою для адміністративної та етнічної інтеграції периферійних територій⁸.

Еклезіальна структура як невід'ємний атрибут державного апарату відігравала провідну роль у зміцненні владної вертикалі на всьому геополітичному просторі Русі, охоплюючи як автохтонні, так і колонізовані території. Варто диференціювати вектори цього впливу: якщо на Півдні (Київщина, Чернігівщина, Волинь, Галичина, Закарпаття) відбувалася комплексна етнополітична консолідація руського (русичі, русини) субетносу, то на північних теренах імперії релігійний чинник забезпечував переважно адміністративно-державну інтеграцію неслов'янських народів у межах триваючої слов'янської колонізації.

Православ'я перетворилося на ідеологічне підґрунтя для розбудови централізованої держави. До кінця X ст. Київська Русь була конфедеративним утворенням, єдність якого трималася переважно на військовій силі. Проте адміністративна та релігійна реформи докорінно змінили систему соціальної комунікації: було нівельовано сепаратизм місцевих еліт та утверджено київського князя як єдине джерело влади. М. Грушевський наголошував, що у прагненні Володимира поширити християнство «лежала глибока політична ідея», спрямована на зміцнення держави⁹.

Функціонування православної церкви на Русі детермінувалося візантійською моделлю симфонії державно-церковних відносин. Це дозволяє констатувати, що інституціоналізація християнства як державної релігії у 988 р. привела до формування організаційної структури, ізоморфної державним органам управління. Варто акцентувати на наступних аспектах цієї взаємодії.

Інституційна стабільність. Церковне управління базувалося на більш тривких канонічно-правових засадах, аніж тогочасні світські політичні інститути.

Сакралізація князівської влади. Постать монарха на Русі наділялася сакральним статусом, що де-факто легітимізувало його прерогативу в управлінні церковними справами, зокрема у вирішальному впливі на інвеституру вищих ієрархів.

Миротворча функція. В період політичної децентралізації та розширення конфліктів між князями Церква виступала ключовим регулятором для збереження державної цілісності.

Отже, Церква як структурний елемент державності виявилася значно стійкішою ланкою суспільно-політичного устрою, ніж безпосередньо адміністративні органи влади, що підтверджується її активною медіативною роллю у внутрішньополітичних процесах доби роздробленості¹⁰.

Розвиток Київської держави та формування її ключових організаційно-адміністративних структур відбувалися у синергії з еволюцією системи Руської церкви. Понад двісті п'ятдесят років після християнізації Київської Русі релігійне життя зосереджувалося в Києві та поступово охоплювало всю країну. Становлення Київської митрополії було складним процесом, на який впливав цілий комплекс причин — від державних інтересів до суто церковних аспектів. Так, запровадження християнства як державної релігії на Русі згодом зумовило формування церковної структури у формі митрополії¹¹. Економічний фундамент цієї системи базувався на десятині — фіксованому відрахуванні 10% від доходів монарха. Літописець Нестор, описуючи завершення будівництва Десятинної церкви, наводить слова князя: «Даю церкви сей святой Богородици от имения моего и от град моих десятую часть»¹².

Вища церковна ієрархія, представлена переважно греками, стала провідником візантійського досвіду. Завдяки цьому Церква сприяла адаптації молодій державі до політичних і культурних процесів, характерних для тодішньої Європи¹³.

Становлення ознак помісності Київської церкви корелює з періодом інституційного оформлення митрополії як цілісної, структурованої церковної провінції. Проте дефіцит репрезентативної джерельної бази створює суттєві перешкоди для верифікованої історичної реконструкції цього процесу. Сучасний стан історіографічного дискурсу дозволяє диференціювати наявні концепції на два основні вектори.

Традиційна еkleзіологічна парадигма, згідно з якою заснування митрополії безпосередньо пов'язане з актом хрещення Русі князем Володимиром. Ця теза, попри її дискусійність, домінує в офіційному церковному дискурсі як аксіоматичне твердження.

Еволюційна гіпотеза, що видається більш аргументованою з огляду на історичний контекст. Вона припускає, що формування канонічних структур відбувалося поступово і завершилося лише в середині XI ст. Важливим проблемним аспектом для київської еkleзіальної ідентичності залишається неможливість автентичної ідентифікації постаті першого митрополита на основі верифікованих джерел.

Окремої уваги заслуговує гіпотетична модель о. Дмитра Блажейовського щодо так званої Константинопольської унії 1037 року. Автор припускає, що інституціоналізація повноправної (не титулярної) митрополії з нормалізованим канонічним статусом відбулася саме в цей період. Водночас наслідком зазначеного акту стало підпорядкування новоствореної структури під повну юрисдикцію Константинопольського патріархату.

Традиційно першим митрополитом вважається Михаїл, хоча його історичність піддається сумніву через хронологічні розбіжності в джерелах¹⁴. Важливим етапом зміцнення церковної організації стало правління грека Феопемпта (1037–1038), який пересвятив Десятинну церкву й освятив Софійський собор, та поставлення першого митрополита-русина Іларіона (1051), що ознаменувало боротьбу за ідеологічну незалежність від Константинополя¹⁵. Протягом домонгольського періоду митрополію очолювали переважно греки (як-от Іван II чи останній перед навалюю Йосиф), проте діяльність митрополитів місцевого походження — Єфрема, Климента Смолятича та Кирила II — свідчила про формування власної національної традиції¹⁶. Попри формальну підлеглість патріарху, Київська церква фактично володіла ознаками автокефалії, оскільки внутрішні справи вирішувалися автономно, що сприяло виробленню її унікальних рис¹⁷.

Починаючи з XII ст., детерміновані процесами етнокультурної диференціації та політичної децентралізації Київської держави, фіксуються тенденції до фрагментації єдиного еkleзіального тіла митрополії. Надалі ці деструктивні чинники призвели до поступового зміщення адміністративного центру Київської митрополії.

Склад та структура Київської митрополії у X–XIII століттях ґрунтувались на візантійській моделі церковного управління, яка й собі була адаптована до місцевих умов.

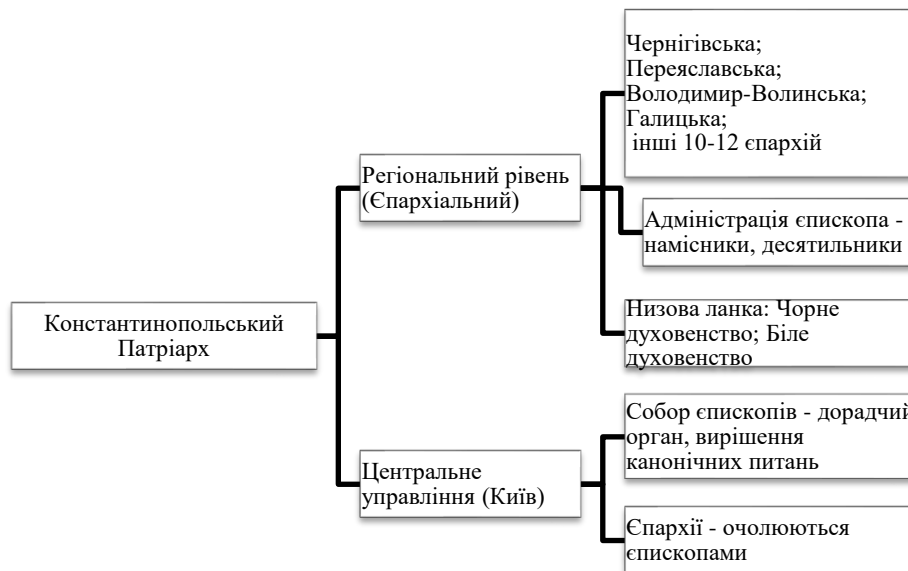

Рис. 1.1. Організаційна структура Київської митрополії (X-XIII ст.)
Джерело: створено автором

Адміністративний апарат копіював князівський, а поділ церковних областей повністю відтворював державний поділ на волості та погости. Нижчою ланкою були парафії-погости, якими керували намісники єпископа і які територіально збігалися з округами світських посадовців.

Церковна структура здійснювала функцію комунікатора, який транслював митрополита як оплоту гуманності та медіатора, він міг заступитися за простого селянина перед князем. У часи розквіту держави, зокрема за правління Ярослава Мудрого, роль митрополита досягла рівня найвищого авторитету, його слово було вирішальним для політики на території від Балтики до Чорного моря.

Побоюючись потрапити під духовний, а згодом і політичний протекторат Візантії, оточення князя Володимира спершу визначило резиденцією для патріаршого ставленика периферійний Переяслав. Проте пряма, регульована канонами залежність митрополії від Константинополя фактично не обмежувала суверенітет правителя Київської Русі. Юридично митрополія мала автономію в управлінні, наприклад, у відкритті єпархій та призначенні їхніх очільників. Державна влада здійснювала розбудову церковної структури, водночас спрямовуючи її на здійснення завдань централізації держави. Саме тому за часів Ярослава Мудрого митрополичу кафедру цілком логічно було перенесено до столиці. Це сприяло ширшому впровадженню візантійського права та розширенню мережі єпархій.

Перші єпископські центри виникли в Новгороді та Білгороді, а згодом — у Чернігові, Полоцьку, Турові та інших ключових містах. Прагнення до синергії світської та духовної влади привело до того, що в деяких із цих центрів перебували також князівські намісники. Варто зазначити, що вищі церковні щаблі, особливо митрополичу посаду, зазвичай посідали греки: серед 23 очільників Церкви домонгольської доби 17 були візантійцями, троє — невідомого походження, і лише троє — місцевими вихідцями¹⁸.

Трансформація державної влади у XII ст. в бік поліцентризму спричинила відповідну еволюцію церковного апарату. Адміністративна модель митрополії ускладнювалася, дзеркально відображаючи структуру роздробленості Русі.

Фактично писемність, яка розвивалася у монастирських та церковних осередках, стала головним джерелом поширення освіти. На думку більшості дослідників, у Київській Русі шкільництвом переважно опікувалася Церква. Повністю погоджуємося із позицією В. Біднова у тому, що Церква «...була осередком народної освіти та виховання...»¹⁹.

Загалом освіта в Київській Русі, що було притаманним для усього християнського середньовіччя, поза всяким сумнівом, містила катехитичні елементи, адже мала тотально церковний, теоцентричний за своїм змістом характер²⁰.

Релігійний характер киеворуської освіти виявлявся передусім у тому, що місія навчання та виховання була покладена на духовенство різних чинів, здійснюючись у переважно релігійному контексті. Саме навчання велося здебільшого з використанням церковних книг: Апостола, Псалтиря,

Часослова. Цей факт свідчить на користь наявності катехитичних елементів у такому навчанні. Загалом освітньо-виховна модель Київської Русі була заснована на християнському аксіологічному підґрунті²¹.

Навіть за умов політичної децентралізації Київська митрополія зберігала об'єднавчу роль, залишаючись духовним центром для населення різних земель Русі. Після послаблення політичної єдності держави саме церковні інституції сприяли збереженню етнічної самосвідомості в період монголо-татарської навали²².

Водночас православна ідентичність не завадила розширенню зв'язків із країнами Заходу (Польщею, Швецією, Римом) на паритетних засадах. Соціально-релігійна комунікація Русі з латинським світом у перші століття була надзвичайно інтенсивною: протягом X–XIII ст. представники династії Рюриковичів уклали 83 шлюби із західноєвропейськими знатними родами, тоді як із візантійськими — лише 12²³.

Наприкінці X ст. канонічний простір Русі охоплював Київську (Переяславську) митрополію та єпархії в Новгороді й Ростові, а також кафедральні центри у Білгороді, Чернігові, Володимирі-Волинському, Полоцьку й Турові. При монастирських комплексах почали формуватися бібліотечні фонди, що розміщувалися у спеціальних палатах та на хорах²⁴.

Згідно із «Судійським статутом» (друга половина XI ст.), монастирі були зобов'язані виступати багатофункціональними центрами, створювати скрипторії, школи, іконописні майстерні, госпіталі та книгосховища²⁵.

Це зумовлювало потребу у великій кількості богослужбової та навчальної літератури. Управління бібліотекою здійснював спеціально призначений брат-бібліотекар, який регламентував час для колективного читання монастирської братії²⁶.

Монастирі відігравали важливу роль як осередки писемної культури. У найбагатших з них формувалися значні книжкові зібрання, монастирські бібліотеки відображали суспільно-політичні події та духовне життя країни.

Тематично бібліотечні фонди зазвичай поділялися на три основні функціональні напрями:

- літургійні видання (для проведення служб);
- книги для спільного обов'язкового читання;
- келійні тексти (для індивідуальної праці, куди часто входили твори світського характеру).

Комплектування бібліотечних фондів відбувалося за двома основними каналами:

1. *Внутрішньомонастирське книговиробництво.* Безпосереднє переписування та переклад з грецької чи староболгарської мов у монастирських скрипторіях. Оригінали для роботи часто отримували через між монастирський обмін або замовлення з-за кордону.

2. *Джерела поповнення фондів.* Закупівля книг здійснювалась за кошти засновників, а також меценатські внески від правителів, церковних ієрархів та представників аристократичних родин. Тим самим підкреслюючи тісний зв'язок між духовною та світською владою²⁷.

Вищі церковні ієрархи — митрополити, єпископат, а також очільники головних монастирів виступали повноправними учасниками політичного життя давньоруських князівств. Вони також часто виконували функції медіаторів у внутрішньодержавних конфліктах та представляли інтереси Київської Русі як суб'єкти дипломатичних зносин.

Важливим аспектом інституціоналізації Церкви було делегування їй широких адміністративно-правових повноважень. За часів правління князя Володимира розпочався процес формування розгалуженої системи церковного судочинства. До компетенції релігійної адміністрації було віднесено:

- регулювання шлюбно-сімейних деліктів;
- нагляд за дотриманням канонічних норм та переслідування правопорушень проти віри;
- розгляд окремих категорій цивільних справ, що раніше належали до світської юрисдикції.

Попри передачу Церкві значного масиву управлінських функцій, світська влада зберігала за собою ключові прерогативи. Зокрема, право інвеститури — участі у призначенні вищих ієрархів — великий київський князь реалізовував спільно з митрополитом²⁸. Така модель взаємовідносин, яку в історіографії часто дефінують терміном «державна церковність», цілком відповідала середньовічному світоглядному канону і сприймалася тогочасним суспільством як легітимний та безальтернативний соціополітичний порядок.

Середньовічне суспільство характеризувалось лабільністю правової дисципліни, а також були наявні тенденції децентралізації. Через те що були відсутні стабільні публічні механізми соціального контролю, саме церковна структура підтримувала ідеологічну єдність держави. Звертаючись до біблійного гасла щодо обов'язків перед владою («віддати кесарю кесарево»), Церква виступала гарантом збереження цілісності держави та головним стабілізатором у періоди міжусобних конфліктів.

Єпископат Київської Русі посідав виняткове місце в державній ієрархії, наділяючись статусом високопоставлених духовних можновладців, чий владні прерогативи нерідко корелювали з повноваженнями удільних князів. Вищі церковні ієрархи тривалий час виконували функції стратегічних радників монарха, суттєво впливаючи на державне будівництво. Показовим є приклад Ярослава Мудрого, який супроводжував призначення своїх синів-намісників удільними єпископами, кандидатури яких узгоджувалися з митрополитом Іларіоном.

Протягом XI–XII ст. відбувалося поступове розширення церковної юрисдикції.

У першій половині XI ст. під контроль Церкви перейшла сфера сімейно-шлюбних та спадкових відносин.

Наприкінці XII ст. еклезіальні структури отримали право контролю над еталонами мір і ваги в міських центрах, що маркувало новий рівень взаємодії між церковною та міською адміністраціями.

На думку Т. Федоренко, генезис права під впливом християнізації зумовив виникнення низки правових явищ та інститутів, які згодом були інтегровані у світське законодавство. Цей процес підтверджує генетичний зв'язок між системами церковного та цивільного права²⁹.

Паралельне функціонування світської та єпископської юрисдикцій вимагало чіткої правової делімітації. Межі повноважень та норми права фіксувалися як у світських кодексах (Руська Правда, звичаєве право), так і в церковних статутах князів Володимира та Ярослава. При цьому церковне судочинство активно рецензувало візантійські юридичні канони та збірники³⁰.

Правовим підґрунтям розподілу предметної та суб'єктної компетенції між світською та духовною владою сепарації став Статут князя Володимира Святославича «Про десятини, суди і людей церковних». Такі реформаторські заходи князя Володимира Великого на початку XI ст. заклали фундамент для структурної диференціації судової влади. Сформована система характеризувалася дуалізмом, поділяючись на дві основні гілки: публічну (державну) та еклезіальну (церковну).

1. Публічна судова юрисдикція

До сфери публічного правосуддя належали князівський, вічовий та громадський суди. Їхня компетенція поширювалася на все вільне населення держави. Вищою інстанцією виступав князь, який спільно з боярською радою розглядав найбільш резонансні справи. Традиційним місцем відправлення правосуддя був княжий двір, що нормативно закріплено, зокрема, у ст. 40 Просторової редакції «Руської Правди».

2. Церковна судова система та компетенція

Під повну юрисдикцію церковних інстанцій (при монастирях, єпархіях та інших установах) підпадали:

- представники духовенства та члени їхніх родин;
- церковний персонал та прислуга;
- особи, що перебували на утриманні Церкви та проживали в межах її володінь.

До виключного відання церковних судів, очолюваних ігуменами, єпископами або митрополитами, належали:

- делікти проти віри та релігійних канонів;
- регулювання сімейно-шлюбних відносин;
- спадкові спори;
- справи, пов'язані з порушенням норм моралі.

На рівні єпархій судочинство здійснював безпосередньо єпископ або його уповноважений делегат. Попри автономність еклезіального судочинства, державна влада забезпечувала механізми примусової реалізації судових рішень, що свідчило про високий ступінь інституційної взаємодії та авторитетність церковних інстанцій у правовому полі Київської Русі³¹.

Характерною особливістю церковного процесу було збереження та використання архаїчних методів встановлення істини, зокрема ордалій, або «Божого суду». Ці процедури передбачали випробування вогнем чи водою, що базувалися на синкретичному поєднанні християнських догматів із дохристиянськими уявленнями про етичні категорії «добра» та «зла».

У підґрунті таких випробувань лежали реліктові вірування про «чистоту» стихій. Зокрема, у судовій практиці застосовувався наступний алгоритм. Якщо під час випробування водою звинувачуваний занурювався, він визнавався невинним (стихія «прийняла» його). Якщо особа залишалася на поверхні, це трактувалося як доказ вини, оскільки, згідно з народними повір'ями, «чиста» вода відторгає «нечисту» душу. Аналогічна логіка сакрального випробування застосовувалася і під час іспиту вогнем³². Отже, церковне судочинство періоду Київської Русі демонструвало стійкий зв'язок між офіційними канонічними нормами та традиційним світоглядом і звичаєвим правом.

Учені-правники звертають увагу, що на відміну від князівського суду у церковній сфері існувала доволі чітка організація, яка ґрунтувалася на ієрархії церковного управління. Відтак духівництво мало змогу реалізувати право на судовий захист шляхом звернення до суду місцевого церковного ієрарха або суду митрополита, при цьому функцію апеляційної інстанції виконували рада ієреїв, єпископська рада або ж помісний собор³³.

Миряни могли реалізувати власне право на судовий захист у судах церковної юрисдикції шляхом звернення передусім до суду місцевого церковного ієрарха. Одночасно окремі дослідники вказують, що «у церковному суді можна спостерігати застосування інквізиційного, розшукового процесу з активною роллю суду, із застосуванням тортур, з таємним і письмовим судочинством»³⁴.

Фундаментальним джерелом православного церковного права на теренах Київської Русі стали візантійські кодифікації, об'єднані в корпусі Номоканона (грец. *Νομοκάνων*). Названий збірник, що синтезував церковні канони та імператорські едикти, разом із такими пам'ятками, як «Прохірон», «Еклога» та «Закон судний людям», базувався на теологічній концепції феодально-станової ієрархії.

Основою цієї доктрини було вчення про божественне походження суспільного ладу, Бог виступав верховним сувереном і джерелом закону. Виокремлювалися три рівні правового регулювання:

1. *Lex aeterna* (вічний закон) — універсальний принцип підпорядкування нижчих форм вищим, встановлений Творцем.
2. *Lex divina* (божественний закон) — норми, що регламентують життя духовного світу через інститут Церкви.
3. *Lex humana* (людський закон) — правила світського співжиття, що легітимізують соціальну субординацію (підданство монарху, залежність рабів від господарів).

Зокрема, розробка княжого Уставу відбувалася з опорою на візантійський Номоканон. Саме рецепція візантійських правових норм стала для великого князя вагомим аргументом на користь концептуального розмежування сфер церковного та державного права. Це заклало основи правового дуалізму, що визначав розвиток вітчизняної юриспруденції протягом тривалого періоду.

Отже, визначальним нормативним підґрунтям церковного судочинства виступали Статути князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, у змісті яких відсутні згадки про жорстокі форми покарань, характерні для пізнішої західноєвропейської інквізиційної практики. Натомість система санкцій, що застосовувалися Церквою в Київській Русі, відзначалася відносною м'якістю та орієнтацією на канонічну покуту.

Висновки. Закріплення християнства в X ст. відбувалося не в релігійному вакуумі, а шляхом накладання на наявний до того часу язичницький субстрат. Попри зменшення ролі язичництва в побутових обрядах, воно перетворилося на стійкі соціокультурні традиції та образи колективної підсвідомості.

Встановлено, що канонічно-адміністративна система Київської митрополії базувалася на принципі ієрархічної відповідності (ізоморфності) державним структурам. Поділ на єпархії та парафії, що корелював із поділом на волості та погости, дозволив Церкві стати найбільш стабільним адміністративним каркасом держави, особливо в періоди політичної роздробленості.

Доведено, що запровадження церковного судочинства та імплементація норм візантійського канонічного права (Номоканонів) створили на Русі ефективний правовий дуалізм. Церква взяла на себе регулювання приватноправових сфер (шлюб, сім'я, спадкування), що сприяло поступовій гуманізації звичаєвого права та його наближенню до загальноєвропейських стандартів. Митрополити та єпископи грали важливу роль у соціальному житті, сприяючи збереженню єдності держави. Здійснилася соціокультурна інтеграція неслов'янських регіонів держави. Митрополія формувала єдиний інтелектуальний центр, що включав Київську Русь у загальну візантійсько-європейську цивілізаційну традицію.

- ¹ М. Грушевський, *Історія України-Руси* [History of Ukraine-Rus], Київ, Наукова думка, 1991, т. 1, 736 с.
- ² О. Моця, В. Ричка, *Київська Русь: від язичництва до християнства* [Kyivan Rus: from paganism to Christianity], Київ, Глобус, 1996, 221 с.
- ³ В. Біднов, *Церковна справа на Україні* [Church affairs in Ukraine], Тернів, Видавництво «Українська автокефальна церква», 1921, 47 с.
- ⁴ Т. Федоренко, *Вплив християнства на формування правової системи Київської Русі...* [The influence of Christianity on the formation of the legal system...], Київ, 2001, 18 с.
- ⁵ І. Мацелюх, *Заснування київської митрополії у 862 р.: початок відліку української державності*, in *Соціологія права*, 2021, № 2, с. 77–81.
- ⁶ М. Брайчевський, *Утвердження християнства на Русі* [The establishment of Christianity in Rus], Київ, Наукова думка, 1988, 262 с.
- ⁷ О. Толочко, П. Толочко, *Київська Русь* [Kyivan Rus], Київ, Альтернативи, 1998, 352 с.
- ⁸ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, с. 692.
- ⁹ *Місце і роль церкви в політичній системі Русі-України* [Place and role of the church in the political system of Rus-Ukraine], URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/ictoriua-prava/514-istoriya/11591-2010-12-07-23-58-28.html>
- ¹⁰ О. Мартинюк, *Вплив релігії на розвиток інститутів кримінального права України доби раннього Середньовіччя* [Influence of religion on the development of criminal law institutions of Ukraine in the early Middle Ages], in «Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса», 2023, № 2, с. 30–38.
- ¹¹ Нестор Літописець, *Повість минулих літ* [The Tale of Bygone Years], URL: <https://dovidka.biz.ua/wp-content/uploads/book/Повість%20минулих%20літ%20Нестор%20Літописець.pdf>
- ¹² Нестор Літописець, *Повість минулих літ*.
- ¹³ *Літопис руський* [The Ruthenian Chronicle], Київ, Дніпро, 1989, 590 с.
- ¹⁴ І. Мацелюх, *Нормативно-правове забезпечення церковного судочинства Руської держави* [Regulatory and legal support of church proceedings of the Rus state], in «Національний юридичний журнал: теорія та практика», 2018, № 2, с. 9–12.
- ¹⁵ Нестор Літописець, *Повість минулих літ*.
- ¹⁶ Ю. Федорів, *Історія Церкви в Україні* [History of the Church in Ukraine], Торонто, Свічадо, 1967, с. 68–75.
- ¹⁷ О. Моця, В. Ричка, *Київська Русь: від язичництва до християнства*, с. 222.
- ¹⁸ В. Біднов, *Церковна справа на Україні...*, с. 47.
- ¹⁹ С. Сірополко, *Історія освіти в Україні* [History of education in Ukraine], Київ, Наукова думка, 2001, 912 с.
- ²⁰ Т. Зінкевич, *Християнська релігія і церква як чинник державотворення в Київській Русі* [Christian religion and church as a factor of state formation in Kyivan Rus], Луцьк, 2019, 215 с.
- ²¹ А. Поппе, *Заснування митрополії Русі в Києві* [Establishment of the Metropolis of Rus in Kyiv], in «Український історичний журнал», 1969, № 6, с. 91–105.
- ²² І. Мацелюх, *Заснування київської митрополії у 862 р.*, с. 77–81.
- ²³ С. Голотін, *Канонічні території православної церкви в Україні та їх привласнення російською православною церквою* [Canonical territories of the Orthodox Church in Ukraine and their appropriation by the Russian Orthodox Church], in *Scientific achievements of contemporary society*, London, Cognum Publishing House, 2025, p. 404–412.
- ²⁴ І. Луцький, *Вплив християнства на правову свідомість українців у досвіді першої української держави (Київська Русь)* [The influence of Christianity on the legal consciousness of Ukrainians in the experience of the first Ukrainian state (Kyivan Rus)], in «Право України», 2009, № 10, с. 254–260.
- ²⁵ О. Толочко, П. Толочко, *Київська Русь*, с. 360.
- ²⁶ М. Брайчевський, *Утвердження християнства на Русі*, с. 259.
- ²⁷ Л. Федик, *Етнорелігійні відносини в державно-правовому розвитку давньоруської держави* [Ethno-religious relations in the state-legal development], in «Науково-інформаційний вісник», 2017, № 9, с. 55–63.
- ²⁸ Т. Федоренко, *Вплив християнства на формування правової системи Київської Русі*, с. 211.
- ²⁹ Т. Федоренко, *Вплив християнства на формування правової системи Київської Русі*, с. 18.
- ³⁰ В. Тацій, А. Рогожин, В. Гончаренко, *Історія держави і права України* [History of the state and law of Ukraine], Київ, Видавничий Дім «Ін Юре», 2003, т. 1, 656 с.
- ³¹ *Українська культура: лекції* [Ukrainian culture: lectures], Київ, Либідь, 1993, 592 с.
- ³² П. Захарченко, М. Мірошніченко, *Становлення вітчизняного судоустрою та судочинства: доба України-Руси (IX–XIV ст.)* [Formation of the national judicial system and legal proceedings], in «Вісник кримінального судочинства», 2022, № 3–4, с. 138–147.
- ³³ О. Єщенко, *Особливості доступу до правосуддя в часи Київської Русі* [Features of access to justice in the days of Kyivan Rus], in «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського», 2023, т. 34 (73), № 5, с. 122–129.
- ³⁴ О. Зінченко, *Вселенське канонічне право першого тисячоліття і церковне право Київської Русі XI століття* [Ecumenical canon law and church law], in «Вісник Національного університету імені Ярослава Мудрого», 2017, № 2, с. 55–64.

References

1. Bidnov V., Tserkovna sprava na Ukraini [Church affairs in Ukraine], Terniv, Vydavnytstvo «Ukrainska avtokefalna tserkva», 1921, 47 s.
2. Braichevskiy M., Utverzhennia khrystyanstva na Rusi [The establishment of Christianity in Rus], Kyiv, Naukova dumka, 1988, 262 s.
3. Fedorenko T., Vplyv khrystyanstva na formuvannia pravovoi systemy Kyivskoi Rusi... [The influence of Christianity on the formation of the legal system...], Kyiv, 2001, 18 s.
4. Fedoriv Yu., Istoriiia Tserkvy v Ukraini [History of the Church in Ukraine], Toronto, Svichado, 1967, s. 68–75.

5. Fedyk L., Etnorelihiini vidnosyny v derzhavno-pravovomu rozvytku davnoruskoi derzhavy [Ethno-religious relations in the state-legal development], in «Naukovo-informatsiinyi visnyk», 2017, № 9, s. 55–63.
6. Holotin S., Kanonichni terytorii pravoslavnoi tserkvy v Ukraini ta yikh pryvlasnennia rosiiskoiu pravoslavnoiu tserkvoiu [Canonical territories of the Orthodox Church in Ukraine and their appropriation by the Russian Orthodox Church], in Scientific achievements of contemporary society, London, Cognum Publishing House, 2025, p. 404–412.
7. Hrushevskiy M., Istoriiia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus], Kyiv, Naukova dumka, 1991, t. 1, 736 s.
8. Litopys ruskyi [The Ruthenian Chronicle], Kyiv, Dnipro, 1989, 590 s.
9. Lutskyi I., Vplyv khrystyanstva na pravovu svidomist ukrainsiv u dosvidi pershoi ukrainskoi derzhavy (Kyivska Rus) [The influence of Christianity on the legal consciousness of Ukrainians in the experience of the first Ukrainian state (Kyivan Rus)], in «Pravo Ukrainy», 2009, № 10, s. 254–260.
10. Martyniuk O., Vplyv religii na rozvytok institutiv kryminalnogo prava Ukrainy doby rannoho Serednovichchia [Influence of religion on the development of criminal law institutions of Ukraine in the early Middle Ages], in «Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stusa», 2023, № 2, s. 30–38.
11. Matseliukh I., Normatyvno-pravove zabezpechennia tserkovnogo sudochynstva Ruskoj derzhavy [Regulatory and legal support of church proceedings of the Rus state], in «Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia ta praktyka», 2018, № 2, s. 9–12.
12. Matseliukh I., Zasnuvannia kyivskoi mytropolii u 862 r.: pochatok vidliku ukrainskoi derzhavnosti, in Sotsiologhiia prava, 2021, № 2, s. 77–81.
13. Mistse i rol tserkvy v politychnii systemi Rusy-Ukrainy [Place and role of the church in the political system of Rus-Ukraine], URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/ictoriua-prava/514-istoriya/11591-2010-12-07-23-58-28.html>
14. Motsia O., Rychka V., Kyivska Rus: vid yazychnytstva do khrystyanstva [Kyivan Rus: from paganism to Christianity], Kyiv, Hlobus, 1996, 221 s.
15. Nestor Litopysets, Povist mynulykh lit [The Tale of Bygone Years], URL: <https://dovidka.biz.ua/wp-content/uploads/book/Povist%20mynulykh%20lit%20Nestor%20Litopysets.pdf>
16. Poppe A., Zasnuvannia mytropolii Rusi v Kyievi [Establishment of the Metropolis of Rus in Kyiv], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 1969, № 6, s. 91–105.
17. Siropolko S., Istoriiia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine], Kyiv, Naukova dumka, 2001, 912 s.
18. Tatsii V., Rohozhyn A., Honcharenko V., Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine], Kyiv, Vydavnychi Dim «In Yure», 2003, t. 1, 656 s.
19. Tolochko O., Tolochko P., Kyivska Rus [Kyivan Rus], Kyiv, Alternatyvy, 1998, 352 s.
20. Ukrainska kultura: lektsii [Ukrainian culture: lectures], Kyiv, Lybid, 1993, 592 s.
21. Yeshchenko O., Osoblyvosti dostupu do pravosuddia v chasy Kyivskoi Rusi [Features of access to justice in the days of Kyivan Rus], in «Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho», 2023, t. 34 (73), № 5, s. 122–129.
22. Zakharchenko P., Miroshnychenko M., Stanovlennia vitchyznianoho sudoustroiu ta sudochynstva: doba Ukrainy-Rusy (IX–XIV st.) [Formation of the national judicial system and legal proceedings], in «Visnyk kryminalnogo sudochynstva», 2022, № 3–4, s. 138–147.
23. Zinchenko O., Vselenske kanonichne pravo pershoho tysiacholittia i tserkovne pravo Kyivskoi Rusi XI stolittia [Ecumenical canon law and church law], in «Visnyk Natsionalnogo universytetu imeni Yaroslava Mudroho», 2017, № 2, s. 55–64.
24. Zinkevych T., Khrystyianska relihiia i tserkva yak chynnyk derzhavotvorennia v Kyivskii Rusi [Christian religion and church as a factor of state formation in Kyivan Rus], Lutsk, 2019, 215 s.